

1668-nji ýylyň Anadoly ýer titremesi

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 январа, 2025

1668-nji ýylyň Anadoly ýer titremesi 1668-nji ÝYLYŇ ANADOLY
ÝER TITREMESI

Gara deňiziň ýakasynda taryhyň dürli döwürlerinde birnäçe gezek ýer titröp, bularyň megerem iň gazaplysy Demirgazyk Anadolyny razlomyny döwürmegi netijesinde köp sanly ilatly nokady harap eýlän we müňlerçe adamyň ölmegine sebäp bolan 1668-nji ýylyň 17-nji awgustyndaky Uly Anadoly ýer yranmasynyň 7.8 ýa-da balla ýetendigi çaklanylýar.[1]

• **Demirgazyk Anadoly razlomynda bolup geçen beýleki uly ýer titremeler**

1688-nji ýylyň ýer yranmasynyň şol bir liniýada 1419-njy ýylda (hijri 822) Amasya-Tokat-Bursa liniýasyny döwen liniýada Stambula-da ýiti täsirini ýetiren ýañçy sarsgynlar sebäpli halk üç aýlap çadyrlarda ýaşapdyr.[2]

Şol liniýanyň günbatarynda 1999-njy ýylyň 17-nji awgustynda episentri Göljükde bolan 8.4 ball magnitudaly ýer yranmasy bolup geçipdir we 35-40 müň çemesi adam ölüpdir. Şol sanda Aynı hattın batısında 17 Ağustos 1999'da merkez üssü Gölçük olan 7,4 şiddetinde bir deprem meydana gelmiş ve 35-40.000 civarında insan ölmüştür. Ayrıca 506-njy ýylda, 1877-nji ýylda, 08.01.1888-nji ýylda, 1895-nji ýylda, 26.01.1898-nji ýylda ýene şol liniýada has az sanly pidalara getiren uly ýer yranmalarynyň bolup geçendigi mälimdir.

• Türkiýäniň iň uly ýer yranmalary

Anadoly we onuň töwereginde 1509-njy ýylyj 10-njy sentýabrynda «Uly Stambul ýer yranmasy» (7.2 ball), 1653-nji ýylyň 23-nji fewralynda «Gündogar Izmir ýer yranmasy» (7.5 ball), 1668-nji ýylyň 10-njy iýulynda Izmir ýer yranmasy (7 ball), 1881-nji ýylyň 3-nji aprelinde Sakyz adasy ýer yranmasy (7.3 ball), 1894-nji ýylyň 10-njy iýulunda Stambul ýer yranmasy (7 ball), 1912-nji ýylyň 9-njy awgustynda Mürefte ýer yranmasy (7.3 ball), 1919-njy ýylyň 18-nji noýabrynda Aýwalyk ýer yranmasy (7 ball), 1924-nji ýylyň 13-nji sentýabrynda Pasinler ýer yranmasy (6.8 ball), 1930-njy ýylyň 7-nji maýynda Hakkari ýer yranmasy (7.6 ball), 1939-njy ýylyň 27-njy dekabrynda «Uly Erzinjan ýer yranmasy» (7.9 ball), 1942-nji ýylda Tokat Erbaa ýer yranmasy (7 ball), 1943-nji ýylyň 26-njy noýabrynda Ladik ýer yranmasy (7.2 ball), 1944-nji ýylda Bolu Gerede ýer yranmasy (7.5 ball), 1953-nji ýylda Çanakkale Ýenije ýer yranmasy (7.2 ball), 1957-nji ýylda Mugla Fethiye we Bolu Abant ýer yranmalary (7.1 ball), 1964-nji ýylda Manýas ýer yranmasy (7 ball), 1966-njy ýylyň 19-njy awgustynda Warty ýer yranmasy (6.9 ball), 1967-nji ýylda Mudurnu ýer yranmasy (7.2 ball), 1970-nji ýylda Gediz ýer yranmasy (7.2 ball), 1976-njy ýylyň 24-nji noýabrynda Wan Muradiye ýer yranmasy (7.5 ball), 1999-njy ýylyň 17-nji awgustynda Göljük ýer yranmasy (7.4 ball), 1999-njy ýylda Düzje ýer yranmasy (7.2 ball), 2011-nji ýylyň 23-nji oktýabrynda Wan ýer yranmasy 7.2 ball), 2020-nji ýylyň 24-nji ýanwarynda Elazig ýer yranmasy (6.8 ball) ýaly köp sanly weýrançylykly sarsgynlar Türkiýäniň iň uly ýer yranmalarynyň sanawyny düzýär. Ýokarda sanalyp geçilenlerdenem görnüşi ýaly Türkiýede bolup geçen iň uly ýer yranmasy 1668-nji ýylyň 17-nji awgustynda bolup geçen «Anadoly ýer yranmasydyr». Stambul bolsa 1509-njy, 1690-njy, 1894-njy ýyllaryň ýer yranmalarynda uly zyýan çekipdir.[3]

1924-nji ýylyň Erzurum ýer yranmasyndan soň Mustapa Kemal Atatürk tebigy betbagtlykda jebir çekenleriň arasynda.

1924-nji ýylyň 13-nji iýulynda bolup geçen Pasinler ýer yranmasy ýerli sagat bilen 16:34-de Türkiýäniň Gündogar Anadoly sebitinde – Erzurum welaýatynyň Pasinler diýen ýerinde emele geldi. Altmyş adamyň ölmegine getiren 6.8 ball magnitudaly ýer yranmasy merjally ölçege birligine görä iň uly sarsgyn 9 balla ýetipdir.

• 1668-nji ýylyň 17-nji awgust ýer yranmasynyň döreden ýygynçylygy we zaýalanan ýerler

Birinji seýsmiki aktiwlik 1668-nji ýylyň iýun aýynyň ahyrynda Ankarada bildirip, sarsgynlar 20-nji iýuldan soň hasam ýygjamlaşypdyr. 15-nji awgustda bolup geçen iki uly ýer yranmasy yzygiderlilikde Ankarany we Beýpazaryny ýumrupdyr. Yzyndan, belki-de häzire çenli bolup geçen iň gazaply ýer yranmasy bolup geçýär, 1668-nji ýylyň 17-nji awgustynda Demirgazyk Anadoly jaýrygy döwülip Demirgazyk Anadolyda Tokat, Niksar, Bolu, Erzinjan, Amasýa, Kastamonu, Bursa, Ankara, Samsun, Merzifon ýaly köp sanly ilatly nokady ýer bilen ýegsan edipdir. Ýer yranmasy Stambulda, Izmirde, hatda Egeý deňziniň Iskadosa adasynda hem bildiripdir.

• Bolu

Boluda 60-y söwdagär 1.800 adam gurban bolup, olaryň aglabasy musulmanam bolsa, ölenleriň arasynda ermeniler we katoliklerem bar eken.

• Kastamonu

Kastamonuda ýitgi boýunça statistiki maglumat berýän taryhy çeşme ýok. Muňa garamazdan köp sanly jaýyň ýumrulandygy, ölenleriň we ýaralananlaryň hetdi-hasabynyň bolmandygy aýdylýar.

- **Tokat**

Tokat ýer yranmasyndan düýpli zyýan çekipdir. Şäheriň gala diwarlary, hatda galanyň käbir ýerleri doly weýran bolupdyr. Galadaky metjit ýumrulydyr, adamlar gorkudan ýaňa ýykylan galan öýlere-de iki hepdeden bäri girmäge bogunlary ysmandyr, olaryň köpüsi üzüm baglarynyň içinde ýatyp-tursa, köpüsu gonamçylyklarda ýatyp-turupdyr. Ýañçy sarsgynlar alty aýlap dowam edipdir.

- **Amasýa**

Amasýa ýer yranmasyndan agyr zarba alypdyr. Birnäçe metjit, Amasýa galasynyň diwarlary bilen bir hatarda ýaşayyş jaýlary-da ýumrulydyr. Ýañçy sarsgynlar birküç hepdeläp dowam edipdir we adamlar çadyrlarda, aýk meýdanlarda ýaşamaga mejbur bolupdyr. Ölenleriň we ýaralananlaryň sanyny görkezýän maglumat saklanyp galmandyr.

- **Ankara**

Ýer yranmasy Ankarany-da öz içine dolap alypdyr, hatda şäheriň relýefinde düýpli üýtgeşmeler bolup geçipdir. Adamlar şäheri terk edipdir, birküç hepdeläp daglarda çadyr dikip ýaşıpdyr. Şol sanda Ankara beýleki Demirgazyk Anadoly şäherlerinde garanda ýer yranmasyndan az täsirlenipdir.

- **Peýdalanylýan çeşmeler:**

[1] Ambraseys, Nicholas –Finkel, Caroline «Seismicity of Turkey and Adjacent Areas, a Historical Review: 1500-1800». Stambul-1995;

[2] Ambraseys, Nicholas-Finkel, Caroline. “The Anatolian Earthquake in 17 August 1668, Historical Seismograms and

Earthquakes of the World, Ed. W.H.K. Lee-H.Meyers-K.Shimazaki, Academic Press. Ed. W.H.K. Lee-H.Meyers- K.Shimazaki, Academic Press, 1988

[3] Hoja Sadeddin Ependi, «Tajüt-tewarih» (Taýýarlan Ismet Parmaksyzogly). Stambul-1992;

[4] Newra Nejipogly, «Ýer yranmalary. Wizantiýa döwri» («Depremler, Bizans Dönemi»). Içinde: Düýnden şu güne Stambul ensiklopediýasy. Taryh fondunyň «Yurt» neşirýaty.1993 3-nji tom, 33-34-nji sahypa;

[4] Pynar, Nuriýe-Lahn, Erwin. «Türkiýe ýer yranmalarynyň düşündirişli katalogy» («Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu») Maldarçylyk ministrligi Gurluşyk we abadanlaşdyryş uprawleniýesiniň (Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği) neşirýaty. Ankara-1952 ý.

[5] Süýûtî, «Keşfüş-şalsaleýan waşfiz-zelzele» (Neşir eden M.Kemaleddin Izzeddin), Beýrut 1407/1987.

• Bellikler:

[1] Ambraseys – Finkel, 1995: 77-84;

[2] Hoja Sadeddin Ependi,1992: II, 95; Süýûtî, 1987: 208;

[3] Nejipogly, 1993: 33-34.

2020 ý.

Özhan ÖZTÜRK. Taryhy makalalar